

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi
The Journal of International Social Research
Cilt: 9 Sayı: 44 Volume: 9 Issue: 44
Haziran 2016 June 2016
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN DÖRT ROMANINDA YER ALAN ARKETİPLER
ARCHETYPES IN THE FOUR NOVELS BY AHMET MİTHAT EFENDİ

Mehmet ÖZDEMİR*
Nahide İrem AZİZOĞLU†

Öz

Ahmet Mithat Efendi Tanzimat döneminin önemli yazarlarından biridir. Eserlerinde pek çok konuyu ele alan yazar döneminin en çok okunan isimlerinden biri olmuştur. Ahmet Mithat Efendi romanlarında halkın eğitilmesi fikri ön plandadır. Bu nedenle sosyal konuların yanında yanlış Batılılaşma da eserlerde işlenen temel konular arasındadır. Bu çalışmada Ahmet Mithat Efendi'nin *Çengi*, *Çingene*, *Felatun Bey ile Rakım Efendi* ve *Dürdane Hanım* romanları arketipçi eleştiri bakımından incelenmiştir. Jung tarafından ortaya atılan arketip kavramı bireylerin ve toplumların bilinçaltı unsurları ile ilgilidir. Arketipçi eleştiri kavramında ise, metin odak noktadır. Bu yaklaşımda metnin amacının belirlenebilmesi temel unsurdur. Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Batıyı doğru ve yanlış anlayan karakterler karşılaştırılmış, *Çengi* romanında batıl inançların zararları işlenmiş, *Dürdane Hanım* ve *Çingene* romanlarında ise, özellikle kadınların eğitimine ve dönemin kadın algısına yer verilmiştir. Araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Araştırma sonucunda mekân, eğitim ve yabancı dil, cariyeye, Osmanlı'da azınlık, müzik aleti, kadın, intihar konularında arketipler belirlenerek değerlendirilmeler yapılmıştır. Yazarın romanları toplumsal yapıya ve değerlere sıkça yer vermektedir. Bu durum da Ahmet Mithat Efendi romanlarının toplumun genel yapısını yansıttığının bir göstergesidir.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat Dönemi Romanları, Arketipçi Eleştiri.

Abstract

Ahmet Mithat Efendi was one of the most eminent writers in the Tanzimat period. He became one of the writers of his period whose works were most widely read. The novels by Ahmet Mithat Efendi feature the concept of public education. For that reason, the main topics in his works were social issues as well as misconceived Westernization. This study examines the following novels by Ahmet Mithat Efendi through archetypal criticism: *Çengi*, *Çingene*, *Felatun Bey ile Rakım Efendi* and *Dürdane Hanım*. The term of archetype put forward by Jung is related to the subconscious elements of individuals and communities. The concept of archetypal criticism focuses on text, which is fundamentally based on the determination of the purpose of the text. The novel of *Felatun Bey ile Rakım Efendi* compares the characters who understand the West in an accurate way to those who misapprehend it; the novel of *Çengi* discusses the drawbacks of superstitions; and the novels of *Dürdane Hanım* and *Çingene* addresses particularly the education of women and the perception of women at that time. The study utilized a descriptive method. As a result, the study identified and interpreted the archetypes in the subjects of place, education and foreign language, odalisque, minorities in the Ottoman Empire, musical instrument, women, and suicide. The novels by Ahmet Mithat Efendi frequently feature social structure and values, which is an indication that the novels of Ahmet Mithat Efendi reflect the general structure of the society.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi, Novels in the Tanzimat Period, Archetypal Criticism.

1.GİRİŞ

1.1. Arketipçi Eleştiri

Şablon, kalıp, örnek anlamlarına gelen arketipler kültürün yapı taşlarından biridir. İnsanlar uzun dönemler boyunca karşılaştıkları benzer olayları bir süre sonra belirli davranış kalıplarına oturtmuş ve bu kalıpları nesilden nesle aktarmışlardır. Bu aktarımların sonucunda ise arketip denilen kavram ortaya çıkmıştır. Bu nedenle arketip terimine belli sosyal ve psikolojik durumlara özgü olarak ortaya çıkmış prototip - ilktip tanımları yapılabilir (Dönmez, 2011: 64). Arketip kavramı bilime Carl Gustav Jung tarafından kazandırılmıştır. Jung, Dört Arketip isimli eserinde arketipin daha antik çağlarda bile kullanıldığını ve Platon'un ideası ile eş anlamlı bir kavram olduğundan bahseder (Jung, 2013: 17).

Moran (2014: 219), arketipe dayanan "arketipçi eleştiri" kavramının 20. Yüzyılda ortaya çıktığından bahseder. "Arketipçi eleştiri" eseri açıklama amacı güttüğünden esere dönüktür. Biçimci eleştiri gibi metne eğilerek orada yer alan öğelerin anlamını araştırır, ama bunu estetik yaşantıyı meydana getiren yapıyı ortaya çıkarmak için değil, çok eski çağlardan beri insanları etkileyen, onlara derinlerden seslenen birtakım ölümsüz arketipleri ortaya çıkarmak için yapar. Edebiyat eserlerinde yer alan bu arketipler, kişiler, imgeler, simgeler ya da olay örgüleri olabilir. Buradan hareketle arketiplerin toplumların kültürel unsurlarından doğduğu ancak somut birer varlık olmadıkları ve toplumun üyelerinin zihinlerinde yer alan unsurlar olduğu sonucuna ulaşılabilir.

*Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, mehmetoz@sakarya.edu.tr

† Arş.Gör., Sakarya Üniversitesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, azizoglu@sakarya.edu.tr

Dökmen (1983: 385) de arketiplerin, bireylerin bilinçaltında yer alan unsurlar olduğunu söyler. Arketipler yaratıcı sanatçıların eserlerinde ve masal gibi anonim edebiyat ürünlerinde, ritüellerde ortaya çıkar. Bu sayılan alanlar arketiplerin kişilerin bilinçlerinde belirmesini sağlar. Bu belirme daha çok anonim eserlerde açığa çıkar. Ancak bir yazarın arketiplere yer vermesi onun eserlerinin evrensel olduğu anlamına da gelmektedir. Arketiplere örnek olarak Kahraman (aşama) arketipleri gösterilebilir. Farklı masalarda ve halk hikâyelerinde kahramanların yaşadığı yeri terk ederek uzak bir diyara gidip oradan sosyal ve psikolojik açıdan gelişmiş olarak dönmeleri sık işlenen bir temadır (Dökmen ve Dökmen, 1987: 86). Arketipçi eleştiri kavramına bakıldığında ise, burada amaç yazarın amacını değil metnin amacını anlamaktır. Metin kendi niyetini kendi unsurları ile oluşturan bir unsurdur. Bu nedenle arketipçi okur açısından edebiyat, arketip olan kişilerin, durumların, simgelerin ifadesidir (Dönmez, 2011: 64). Metni anlamak da arketipler arası ilişkilerin anlamlarını çözmeye dayanmaktadır.

1.2. Tanzimat Dönemi ve Ahmet Mithat Efendi

Osmanlı Devleti'nde 17. Asırda başlayan yenilik hareketleri özellikle II. Mahmut döneminde hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yapılanma sürecine girdiğinin kanıtı olarak görülen Tanzimat Fermanı'nın hazırlıklarına da II. Mahmut döneminde başlanmıştır (Özdemir, Çiydem ve Aktas, 2013: 324). Baykara (1999: 122) Tanzimat Fermanı'nın o dönem Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasi zorluklar nedeniyle ilan edildiğini ve ilan edildiği tarihte ülkeye siyasi açıdan bir rahatlık getirirse de ülkeyi sosyal ve ekonomik alanlarda zayıflattığını vurgular.

Şeref'e göre (2014: 281) Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti Batının gerisinde olduğunu kabul etmiştir. Bu nedenle Tanzimat Fermanı ile başlayıp II. Abdülhamit'in tahta çıkmasına kadar devam eden ve Tanzimat dönemi olarak adlandırılan yıllarda Osmanlı aydını Avrupa'nın düşünce sistemine ilgi göstermiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde sosyal açıdan değişiklikler olmakla birlikte özellikle edebiyat alanında yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Bu dönemde gazetecilik faaliyetleri de başlamış ve 1860 yılında bağımsız ilk Türkçe özel gazete olan Tercüman-ı Ahval çıkarılmıştır. Tanzimat döneminde gazetecilik halkı eğitmek maksatlı kullanılmış ve dönemin aydınları bu gazetelerde görev almıştır (Karabulut, 2010: 130).

Bu dönemde edebiyatımıza yeni giren "roman" türünün önemli değişiklikler yaşadığını söylemek mümkündür. Karabulut (2009: 95) Tanzimat döneminde romanda meydana gelen değişimlerin Batıya, özellikle de Fransız edebiyatına yönelik olduğunu söyler. Bu nedenle de dönemin edebiyatçılarının doğu - batı ikilemi yaşadıklarını belirtir. Batılı düşüncelerine rağmen doğulu gibi yaşayan yazarlar eski edebiyattan uzaklaşırlar. Kuşçu (2014: 774), Tanzimat dönemi romanını, Batılı örnekleri model alırken Batılılaşma süreci ile başlayan değişimin, yeni hayat biçimlerinin ve bu hayatta görülen aksaklıkların ifade aracı olarak görür. Bu dönem romanında - özellikle de Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında - Batı etkisi ile gelişen yeni hayat incelenmiş, Batı ve Doğu hayat tarzları karşılaştırılarak, doğru Batılılaşma modeli, bireyler üzerinden aktarılmaya çalışılmıştır. Bu dönem romanlarında kız çocuklarının okutulmaması, görücü usulü evlilik, yanlış Batılılaşma, mirasyedilik gibi toplumsal sorunlar ele alınarak halkın eğitimi ön plana çıkarılmıştır.

Romanlarında halkın eğitilmesi amacını güden yazarların başında, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, döneminde "hace-i evvel, Osmanlıyı okutan adam, yazı makinesi" olarak anılan Ahmet Mithat Efendi gelmektedir (Şeref, 2014: 283). Ahmet Mithat Efendi felsefi bir düşünür olmasının yanında döneminin en üretken yazarlarından da biridir. Şeref'e göre (2014, 287), Ahmet Mithat Efendi'yi dönemin yazarlarından ayıran en büyük fark, Osmanlı'nın kurtuluşunun halkın eğitiminden geçtiğini düşünmesidir. Felsefi düşüncenin toplumsal bir temele oturtulması gerektiğini belirten Ahmet Mithat Efendi eserlerinde halkı eğitime amacı gütmüştür.

Albayrak'a göre (2010: 182), batılılaşmadan batıl inançlara, kadın haklarından din ve felsefe gibi konulara kadar çok geniş alanlarda eser vermiş olan Ahmet Mithat Efendi halkı eğitime amacının yanında dilde sadeliğe de önem vermektedir. Korkmaz (2010: 543) Ahmet Mithat Efendi'nin romancılık anlayışını şu şekilde ifade etmektedir:

"Ahmet Mithat Efendi ilk romancılık yıllarında klasik romancılık geleneğine uymuştur. Eserlerinde kişiler hakkında detaylı bilgiler verilmiş, olaylar kişilerin ağzından aktarılmış ve neden sonuç ilkesine bağlı kalınmıştır. Okuyucuyu bilgilendirme, iyi ve kötü ayrımı yapma yönleriyle de bir yazar olarak meddah geleneğine bağlılığını göstermektedir."

Ahmet Mithat Efendi kırktan fazla telif eser veren bir romancı ve düşünürdür. Romanlarında Tanzimat döneminin yapısını ve Batılılaşma sürecini detaylarıyla ele alan Ahmet Mithat Efendi'nin eserleri dönemin sosyal yapısını ortaya koyması bakımından önemlidir. Bundan dolayı onunla ve eserleri ile ilgili birçok inceleme, sayısız araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmada da Ahmet Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi, Çengi, Çingene ve Dürdane Hanım romanlarının arketipçi eleştiri açısından incelenmesi ve romanların ortak yönlerinin ortaya koyulması amaçlanmıştır.

2.YÖNTEM

Araştırmada betimsel yöntem kullanılmıştır. Doküman analizi yaklaşımıyla [*Ahmet Mithat Efendi'nin Felatun Bey ile Rakım Efendi, Çengi, Çingene ve Dürdane Hanım romanları*] arketipçi eleştiri açısından incelenmiştir. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmada doküman analizi tek başına bir veri toplama yöntemi olabileceği gibi diğer veri toplama yöntemleri ile birlikte de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 217).

3. BULGULAR

3.1. MEKÂN ARKETİPİ

Ahmet Mithat Efendi'nin romanları incelendiğinde, İstanbul'un belirli semtlerinden bahsedildiği göze çarpmaktadır. Bu semtlerin en önemlilerinden biri olan Kâğıthane, Çingene romanında doğal güzellikleri vurgulanarak anlatılırken, Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında eğlence mekânı olarak ele alınmaktadır. Rakım Efendi'nin, dadısı, Canan ve Canan'ın piyano öğretmeni Yozefino ile birlikte eğlenmeye gittikleri Kâğıthane şu cümlelerle anlatılır:

“Kâğıthane'ye bin defa gitmişsinizdir ya? Fakat bilemem dikkatiniz, her biri birer ayaklı zehir hükmünde olan rengârenk feraceli, çarşafli kadınlara mı yoğunlaşmış idi? Yoksa oranın doğal güzelliklerine dalıp her köşesini seyretmeye mi dalmış idiniz?” (Ahmet Mithat, 2012: 5). Felatun Bey de Kâğıthane'de eğlenceler düzenlemektedir. Bu eğlencelerde Felatun Bey alafranga müzikler çaldırmakta ve herkesin dikkatini çekmektedir.

“Çalgıcıların çalacakları makamlar eğer alaturka ise, beyler tarafından, alafranga ise arabadan emrediliyordu. Emrolunan hava istenildiği gibi çalınmışsa havadan bir lira uçar ve tam çalgıcıların ortasına düşerdi. Yakında olanların bakışları da paranın hava boşluğunda meydana getirdiği şekle uygun olarak kavisler çizerdi.” (Ahmet Mithat, 2007: 133)

Kâğıthane'nin dışında romanlarda geçen semtlerden biri de Beyoğlu'dur. Beyoğlu, romanlarda alafranga hayat tarzının merkezi olarak göze çarpmaktadır. Nitekim kendini alafranga olarak tanımlayan Felatun Bey de Beyoğlu'nda oturmakta ve arkadaşlarıyla burada alafranga eğlenceler düzenlemektedir (Ahmet Mithat, 2007: 13). Yine aynı eserde Canan'ın piyano hocası olan Yozefino'da Beyoğlu'nda yaşamaktadır.

Çingene romanında ise, Beyoğlu Düriye Hanım'ın Şems Hikmet Bey'in annesi ile konuşmasında geçmekte ve gelenek dışı yaşam tarzının devam ettiği bir mekân olarak şu cümlelerle anlatılmaktadır: “Her ne şekilde olursa olsun bağlantı kurmuş olduğu kızı, Beyoğlu'nda bir apartmana götüremez miydi? O zaman masrafına nasıl tahammül olunabilirdi bilmem.” (Ahmet Mithat, 2012: 75)

Dürdane Hanım romanında; “Beyoğlu'nda muteberce yerlerde pazarlık için liralara vahid-i kıyasi olup en mübtezel yerlerinde meciyilerden bahs olunur. Galata'daysa meciyeye denildiği zaman beşi bir yerde liradan bahş olunmuş kadar hüküm sürüp çeyrek ve kuruş dahi vahid-i kıyasi ittihaz olunmaktadır” (Ahmet Mithat, 2000a: 21) denilerek, Beyoğlu ile Galata'nın eğlence mekânları karşılaştırılır ve Beyoğlu'nun yüksek gelirli kişilerin eğlence ortamı olduğu vurgulanır.

Çengi romanında ise eğlence mekânı Çamlıca'dır. Sünbül Hanım'ın Çamlıca'da düzenlediği çeşitli eğlenceler - ayrıntılı olarak - şu cümlelerle anlatılır: “Bir mayıs ayı içinde idi ki Safa Efendi'nin Çamlıca'dan biraz daha ötede vaki köşküne iki öküz arabası yüklü olarak gitmekteydi. Bu arabaları uzaktan gören, zikrolunan köşke göç edildiğine hükmedebilir. Zira arabaların üzerine ayakları yukarı olarak bir suret-i mahsusada dizilmiş ve yerleştirilmiş olan sandalyeler, sofralar, masalar uzaktan böyle bir şeye delalet edebilirlerdi. Ancak bu arabalarla beraber köşke girilip de bunlardan indirilen eşyaya dikkat edilecek olsaydı, göç değil bir büyük ziyafetin malzemesi nakledildiği görülürdü.” (Ahmet Mithat, 2000b: 85)

İncelenen romanlarda en çok bahsedilen semtin Kâğıthane olduğu görülmektedir. Ancak buranın dışında da farklı semtlerden bahsedilmesi dönemin yapısının tüm yönleriyle aktarıldığının bir göstergesidir. Kâğıthane ve Çamlıca orta sınıf halkın eğlence mekânıyken Beyoğlu zengin sınıfın özellikle de alafranga yaşamayı tercih eden kimselerin eğlence durağıdır. Dürdane Hanım romanında ise, eğlence mekânı olarak dönemin bambaşka bir yüzü yansıtılır. Burada yazarın tabiriyle 'murdar ve tehlikeli bir yer' olan Galata ele alınmakta ve dönemin en alt sınıfının eğlence yaşantısı ortaya konulmaktadır. Romanlarda adı geçen bu semtlerin tamamının İstanbul'a ait olması da ayrıca dikkat çekicidir.

3.2. EĞİTİM VE YABANCI DİL ARKETİPİ

Romanlarda karakterlerin neredeyse tamamının yabancı dil, özellikle de Fransızca bilmeleri bir başka “arketip” olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak kahramanların bir kısmı Fransızca'yı iyi derecede bilmelerine rağmen bir kısmı da bilmiyor görünmeyi tercih etmiştir. Meselâ Felatun Bey daha çocukken evde özel Fransızca dersleri almış olmasına rağmen bu dili tam olarak öğrenememiştir. Yanlış Batılılaşmanın, Fransızca hayranlığının ve Türkçeyi küçümsemenin sembolü olan Felatun Bey, yeni aldığı kitapların ciltlerine dahi, Felatun kelimesinin Fransızca karşılığı olan Platon'un P harfini işletir (Ahmet Mithat, 2007:

14). Felatun Bey, uşağından sütlü kahve isteyeceği zaman dahi 'kafe o le' diyerek isteğini Fransızca ile dile getirmeye çalışır (Ahmet Mithat, 2007: 15).

Felatun Bey'in kız kardeşi Mihriban Hanım da alafranga eğitim almıştır. Diğer kızların aksine oya yapmasını bilmez, nakış yapmaz. Yapma çiçekler Beyoğlu'ndan alınır, yemek, temizlik işlerini ise hizmetçiler halleder. Ancak Mihriban Hanım evde özel ders alarak piyano çalmayı öğrenir (Ahmet Mithat, 2007: 16). Buna karşılık Rakım Efendi ise, kendi çabaları ile ve doğru olarak öğrendiği Fransızca ile çeviriler yaparak para kazanır.

Romanlarda dikkat çeken bir diğer unsur da kızların eğitiminin evde yapılmasıdır. Çingene romanında Şems Hikmet Bey, Ziba'yı Dürdane Hanım'ın konağına yerleştirir ve onun hem Dürdane Hanım'dan hem de müzisyen Selimcan'dan eğitim almasını sağlar. Çengi romanında da Canbert Bey kimselere göstermek istemediği kızını evde kendisi eğitir. Evde eğitim alanlardan bir diğeri de Rakım Efendi'nin cariyesi Canan'dır. Hatta Canan'ın bir dönem komşularının evine giderek orada piyano eğitimi alması üzerine Rakım Efendi, bu duruma kızmış ve Canan'a özel öğretmen tutmuştur. Yine Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Ziklas'ın kızları olan Margrit ve Can evde Rakım Efendi'den ders almaktadır. Verilen eğitimlerin arasında ise piyano çalmayı öğrenmenin ayrı bir yeri vardır. Margrit ve Can zaten piyano çalmayı bilmektedirler, Ziba keman ve piyano dersleri alır, Canan'ın piyano çalmayı öğrenmesi için ise öğretmen tutulur.

İncelenen romanlara bakıldığında eserlerin Tanzimat döneminin sosyal özelliklerinin yanında aile yapısı hakkında da bilgiler içerdiği görülmektedir. Bu dönemde Batı tarzı eğitim ön plana çıkmış, yabancı dil, özellikle de Fransızca bilmek önem kazanmıştır. Ancak Fransızca'yı doğru dürüst öğrenemeyip biliyormuş gibi davranıp yarım yamalak konuşmaya çalışan kahramanlarla da alay edilerek tenkit edilmiştir. Bu durumu romanlarda da görmek mümkündür. Ancak Batı tarzı eğitimin yanında aileler kızlarını geleneksel tarzda, evlerde özel öğretmenler vasıtasıyla eğitmeye de devam etmişlerdir.

3.3. CARIYE ARKETİPİ

Dönemin "cariye" gerçeği Çingene romanında Şems Hikmet Bey'in ağzından Ziba'ya yöneltilen şu cümlelerle aktarılmaktadır: "Belki seni bir de kocaya veririm. Bizim âdetimiz öyledir. Bir cariye alırız. Beş altı sene hizmetinden sonra onu gelin ederiz. Hizmetçi olursa iki üç sene sonra onu mutlaka kocaya veririz." (Ahmet Mithat, 2012: 25)

Romanlarda cariyelerin birer ticaret unsuru olarak görüldüğü, alınan cariyelerin ev hizmetlerine yardım ettikleri, ayrıca eğitim aldıkları da aktarılmaktadır. Rakım Efendi'nin bir Arap cariye olan dadısı da yaşlandığında kendisine yardımcı olacak bir cariye almayı istemiştir (Ahmet Mithat, 2007: 24).

Romanlarda cariyeler zeki olma yönleriyle de ön plana çıkarılmaktadır. Çingene romanında Ziba, eğitim almak için gittiği Düriye Hanım'ın evinde her bilgiyi ve görgü kuralını hızlıca öğrenerek herkesi şaşırtmıştır. Hatta bu durum romanın sonunda özellikle vurgulanır. Ziba'nın, Şems Hikmet Bey'in ailesi tarafından beğenilmesi romanda şu cümlelerle anlatılır: "Ziba, bir hafta kadar konakta misafir kaldı. Bu bir hafta içinde konak halkı Ziba'da gördükleri terbiyenin güzelliğine hayran kalarak, aleyhinde buldukları için nasıl tövbe ve istiğfar edeceklerini bilemediler." (Ahmet Mithat, 2012: 97)

Rakım Efendi'nin cariyesi Canan da aynı durumdadır. Kendisine öğretilen bilgileri ve Türkçeyi hızla öğrenmiş Fransızca derslerine başlamıştır. On beş yirmi beyit olan Fransızca bir şarkıyı on beş yirmi dakikada unutmamak üzere ezberlemesiyle de herkesin takdirini kazanmıştır (Ahmet Mithat, 2007: 128).

Çengi romanında ise, Canbert Bey'in Arap bir cariyesi vardır. Cariye yaşlandığı zaman Canbert Bey'e uygun bir hanım bularak onun evlenmesini ister. Bu romandan hareketle cariyelerin o dönem ev yaşantısında söz sahibi olan kişiler olduğu sonucuna ulaşılabilir. Aynı durum Dürdane Hanım romanında da karşımıza çıkmaktadır. Dürdane Hanım'ın dadısı Gülbeyaz, onun Mergub Bey ile olan ilişkisini onaylamaz, Dürdane Hanım'ı ikna edemeyince de evi terk eder (Ahmet Mithat, 2000a: 122).

Romanlarda o dönem Osmanlı ev hayatında önemli bir yeri olan cariyelik kavramının - bir arketip olarak - farklı yönleriyle ele alındığını görmekteyiz. Cariyeler ev işlerine yardım maksadıyla satın alınan farklı milletlerden bireylerdir. Ancak cariyelerin ev hayatında olumsuz ve kötü bir konumu yoktur. Çünkü onlar buldukları evlerde söz sahibidirler ve çoğu zaman da evin hanımı konumundadırlar. Kimi durumlarda ise, cariyeler satın alındıkları ev halkı tarafından eğitilmekte ve uygun görülen kişilerle de evlendirilmektedir.

3.4. MİLLETLERİN ÖZELLİKLERİ

3.4.1. OSMANLIDA AZINLIK ARKETİPİ

Ahmet Mithat Efendi romanlarında farklı azınlıklar da bir arketip olarak çok yoğun bir şekilde yer almaktadır. Çingene ve Felatun Bey ile Rakım Efendi romanlarında Rumlar uşak olarak çalışmakta ve sır saklayamayan kişiler olarak tasvir edilmektedir. Bu durum dönemin yapısının romanlara bir yansımasıdır. Balcı (2006: 156) Rumların Divan-ı Hümayun Tercümanları olarak devlete hizmet ettikleri gibi bazı dönemlerde de Fransız ve Rus etkisinde kaldıklarından ve devlet sırlarını sattıkları gerekçesi ile de idam

edildiklerinden bahseder. Şems Hikmet Bey'in uşağı Nikoli, beyinin sırrını saklayamaz ve onun Ziba ile olan durumunu anlatır. Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında da Rakım Efendi'nin ders verdiği evde çalışan uşak Rum'dur. Felatun Bey üzerine mayonez dökülmesinden sonra hızlıca davet edildiği evden kaçmış, ancak uşak Felatun Bey'i evin yakınında gördüğünü, yarım yamalak bir Fransızca ile, "Ya ben Felatun Bey'i dört yol ağzında gördüm ki buraya yöneliyordu." (Ahmet Mithat, 2007: 55) diyerek, yemek sırasında aile bireylerine söylemiştir. Evvela Şems Hikmet Bey becerikli ve zeki uşağı Nikoli'yi bu sırda dâhil etmeye mecbur olur olmaz Nikoli, rumlar için bir yaradılış gereği olan sır ifşa etme huylarına uygun olarak, derhal gördüğü şeylere on daha katarak hanıma ve Rakım Efendi'ye haber vermişti (Ahmet Mithat, 2007: 73).

Çingene romanında özellikle sınıf ayrımcılığına karşı çıkan, herkesin eğitilebileceğini ve topluma kazandırılabilceğini savunan Ahmet Mithat Efendi, (Özdemir ve Kaplan, 2015: 127) diğer taraftan da Çingenelerin yaşam tarzları ile ilgili bazı eleştiriler yöneltmekten de geri durmamıştır. Romanda Ziba'nın yengesi Nazlı tarafından Çingenelerin evlilik yaşamları eleştirilmiş ve diğer hanımların Çingenelerden daha iyi yaşam şartlarına sahip oldukları şöyle vurgulanmıştır: "Kocan Çingene olduğu zaman her gün yiyeceğin dayak değil mi? Her gün işiteceğin sövmek, saymak değil mi? Pek de canı ister ise seni başka bir Çingeneye satverir. Veyahut başkasının karısı ile trampa eder. Bak o hanımlara! Ne kadar nazlı oluyorlar! Elmaslar içinde! Karşılarında kullar, halayıklar el pençe divan duruyorlar." (Ahmet Mithat, 2012: 45)

Aynı eserde, Şems Hikmet Bey bir Çingene kızını eğitmeye çalıştığı için arkadaşları ve ailesi tarafından eleştirilmekte, Çingenelerin eğitilemeyeceğine dair inanca yönelik; "Hâlbuki Çingene kızı bir yandan Şems Hikmet'e nazlar, edalar ettiği halde, diğer taraftan yine Çingeneliğini icradan geri durmuyor imiş. Kendisine güzel bir sepet yaparak içine hindiba doldurur da, oda kapılarını dolaşarak, 'Salatalık, hindiba!' diye haykırır imiş! Hele evin içinde ne kadar maşa, ateş küreği falan varsa toplayıp sepetine doldurarak böyle oda kapılarını dolaşmak daha ziyade keyfine gider imiş" (Ahmet Mithat, 2012: 92) şeklinde ifadeler bulunmaktadır.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında ayrıca Çerkezlerden de bahsedilmektedir. Rakım Efendi'nin cariyesi Canan bir Çerkez'dir ve onun eğitim almaya olan merakı yazar tarafından 'Çerkez kısmı okumaya hırslı olur' şeklinde yorumlanmıştır (Ahmet Mithat, 2007: 35).

Dürdane Hanım romanında ise, Sandalcı Sohbet Çerkez'dir. Ulviye Hanım "Sohbet eğer zannettiğim erbab-ı dikkattense mutlaka benim kadın olduğumu anlamıştır. Eğer kadın olduğumu anladığı halde bana hiç anlamamış gibi görünüyorsa, doğrusu çok temkinli, çok terbiyeli adamdır" (Ahmet Mithat, 2000a: 107) sözleri ile onu över.

Buradan hareketle Ahmet Mithat Efendi romanlarının, tıpkı dönemini yansıtacak şekilde çok kültürlü yapıda oldukları söylenebilir. Romanlarda yer alan farklı milletten arketip kişiler belirgin özellikleriyle öne çıkarılmışlardır. Rumlar olumsuz bir bakış açısı ile uşak olarak, Çerkezler ya da Araplar ise daha olumlu bir konumda cariye olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.5. MÜZİK ALETİ OLARAK ARKETİPLER

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında en sık bahsedilen müzik aleti olarak piyanoyu görmekteyiz. Hatta Çingene romanında piyano ve keman, tambur ve ud ile kıyaslanmakta, ses çıkarmada daha üstün aletler olarak şöyle anlatılmaktadır: "Piyano ve armonika gibi sazların kemikten yapılmış her perdesi, kendine mahsus olan sesi tastamam çıkardığından, sağlam ses sıkıntısı bu türden sazlarda yoktur. Tambura gibi, ud gibi sazların perdeleri üzerine kirliş veyahut tel ile boğmak boğmak bağlanmış olan perdeler aslında piyano ve armonika derecesinde sağlam ses çıkarmayı sağlamayarak, çalan adamın parmağında da bir ustalığa ihtiyaç gösterirlerse de, herhalde hangi sesin nereden çıkacağını işaret etmeleri bir kolaylık sayılır. Kemanda ise, hiçbir perde hiçbir işaret yoktur." (Ahmet Mithat, 2012: 64).

Piyano çalmayı bilmek romanlarda anlatılan dönemde önemli bir nitelik olarak görülmektedir. Varlıklı aileler kızlarına piyano çalmayı öğretecek hocalar tutmakta, hatta Rakım Efendi bile cariyesi Canan'a piyano öğretecek bir hoca tutmuştur. Yine Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Rakım Efendi'nin ders verdiği İngiliz kızları olan Can ile Margret de iyi derecede piyano çalmayı bilmektedirler. Çingene romanında da Şems Hikmet Bey'in, annesi ile tartıştıktan sonra piyano çalarak rahatlamaya çalışması şu cümlelerle anlatılmaktadır: "Şems Hikmet validesinin daha bir söyleyeceği varsa söylesin diye epeyce beklediği halde sözün gerisi gelmeyince hemşiresinin yanına giderek, dört el ile piyano çalmaya ve validesi ise öteki evde ağlamaya başladı." (Ahmet Mithat, 2012: 79)

Romanlarda bahsedilen bir başka müzik aleti de gitardır. Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında piyano hocası olan Yozefino, Rakım Efendi'ye gitar çalıp romans söyleme önerisinde de bulunur ve bu teklifi kabul edilir (Ahmet Mithat, 2007: 62).

Tanzimat döneminde Batıya özenme ile başlayan değişikliklerin arasında görüldüğü gibi batılı müzik aletleri de arketip olarak yer almaktadır. Özellikle piyano çalmayı bilmek o dönemde iyi bir eğitim almanın göstergesi niteliğindedir. Hatta gelenekselci olarak tanımlanan Rakım Efendi bile Canan'ın piyano çalmayı öğrenmesini destekler.

3.6. KADIN ARKETİPİ

Ele aldığımız romanlarda arketipçi eleştiri açısından baktığımızda kadınların taşınması beklenen özelliklere ilişkin en detaylı bilgi Çingene romanında bulunmaktadır. Şems Hikmet Bey'in amacı Çingene Ziba'yı eğiterek onun terbiyeli ve kültürlü bir kadın haline gelmesini sağlamaktır. Şems Hikmet Bey, Ziba'yı ahlaki yönden eğitmeyi de amaç edinmiştir. Dönemin olumlu kadın algısını Şems Hikmet Bey şu sözlerle ifade eder: "Senin gibi güzel bir kız nasıl olmalıdır biliyor musun? Evvvela erkeklerin yüzüne bile bakmamalıdır. Bir erkeğin yüzüne bakmayı ve bhusus öyle arsızcasına yılışarak bakmayı pek büyük ayıp saymalıdır. Şayet bir erkek kendisine dikkatlice bakacak olsa, utanarak gözlerini yere indirmelidir. İşte mahcup kız diye böyle olana derler. Yoksa senin davranışlarında bulunan bir kıza 'sıyırık kız' diye kimse değer vermez." (Ahmet Mithat, 2012: 53) Daha sonra Ziba'ya, "kibar" âlemlerinde nasıl oturulup kalkılacağı anlatıldıktan sonra, ev idaresinin öğrenilmesi için "hizmetçilik etmesi" gerektiği dahi söylenir. Ardından da; "Sana orada asla kötü davranmazlar, sen de kimseye kötü davranmayacaksın. Herkese canım ile kuzum ile tatlı sözler ile davranacaksın." (Ahmet Mithat, 2012: 54) diye uyarılır. Bir çingenenin de "eğitilebileceği"ni ifade eden şu cümleler de romanda dikkat çekicidir: "İşte terbiyeli kızlar böyle kendilerinden büyüklerinin, bir saygı ifadesi olarak ya elini ya eteğini öperler. Aferin Ziba! Bir güzel etek öptün ki terbiye kabul edeceğine adeta inandım (Ahmet Mithat, 2012: 56).

Dürdane Hanım romanında ise, Dürdane'nin dadısı Gülbeyaz Hanım, Dürdane'ye iffetini koruyamadığı için kızar. Buradan hareketle kadınlardan öncelikle ahlaklı olmalarının beklendiği sonucuna ulaşılır. Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında ise, Canan olumlu örnek, Felatun Bey'in sevgilisi Polini ise olumsuz bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Canan gelenek ve göreneklere uygun davranan, Rakım Efendi'nin sözünden çıkmayan ahlaklı biridir. Polini ise Felatun Bey'e maymun ya da şebek diyerek seslenir. Tek amacı Felatun Bey'in maddi imkânlarından yararlanmaktır.

Çengi romanında ise olumlu örnek olarak Melek, olumsuz örnek olarak ise Çengi Sünbül karşımıza çıkmaktadır. Sünbül Hanım eşi Daniş Çelebi'yi peri olduğuna inandırarak onu kandırması, sonra ise onun katil olmasına neden olmuştur (Ahmet Mithat, 2000b: 39). Yıllarca kendi oğluna ders vermek adına onun hapiste kalmasına neden olmuştur. Melek Hanım ise sevdiği insana inanan temiz kalpli ve Sünbül'ün oyunlarına katılmayacak derecede ahlaklı biri olarak tarif edilmektedir.

İncelenen romanlardan hareketle Tanzimat döneminde kadınlardan bir arketip olarak öncelikle ahlaklı olmalarının beklendiği görülmektedir. Ayrıca bu dönemde kadınların eğitilmesine, kültür sahibi olmalarına, yabancı dil bilmelerine önem verildiği açıktır.

3.7. İNTİHAR ARKETİPİ

İncelenen romanlarda kara sevdaya düşerek intihar etmek ya da hastalanmak sıkça rastlanan bir arketiptir. Bu durumun örneklerinden birini Çingene romanında görürüz. Ailesi Ziba ile evlenmesine izin vermeyince Şems Hikmet Bey'in, romanda; "Görünmeyen bir düşmanın canına kastediyormuşçasına şiddet ve hiddetle bostan kuyusuna doğru koştu ve kuyu kenarına varır varmaz Şems Hikmet kayboldu." (Ahmet Mithat, 2012: 94) sözleri ile kuyuya atlayarak intihar ettiği anlatılır.

Dürdane Hanım romanında ise, Ayşe Ebe uzun süre ortadan kaybolunca onun hakkında ev sakinleri tarafından yapılan yorum Çingene romanındaki ile benzerdir. "Sakın kara sevdaya filan uğrayıp da kendini kuyuya muyuya atmasın." (Ahmet Mithat, 2000a: 32) denilir. Görüldüğü gibi "kuyuya atlayıp intihar etme" her iki romanda da yer alan bir arketiptir.

Dürdane Hanım romanının sonunda ise; "Mergub'un yüzüne bakarak ve lütuf ve merhamet ederse son zehirli nefeslerimi birkaç dostane tebessümü, birkaç muhibbane tekellümü ile tatlandırmak için inayet buyursun. Sizler dahi sükût ediniz ki son havassımı Mergub'uma hasır ve tahsis edeyim. İşte benim intikamım bu suretledir. Muhabbeti bir rezaletten ibaret zannedenler sevda ne olduğunu benden öğrensinler." (Ahmet Mithat, 2000a: 141) diyen Dürdane Hanım, Mergub Bey'den intikamını intihar ederek almıştır.

Dürdane Hanım romanında kara sevdaya düşerek intihar edenlerden biri de Memduh Bey'dir. Dürdane Hanım ile nişanlı olan Memduh Bey, Dürdane Hanım'ın kendisinden ayrılmak istediğini öğrendiğinde köprüden denize atlamış ancak civardaki denizciler tarafından kurtarılmıştır (Ahmet Mithat, 2000a: 111).

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında ise Ziklas'ın kara sevdaya tutulup hastalanan kızı Can, "O zavallı kızcağız ne hallere girmiş, ahiret insanı şeklini almış." (Ahmet Mithat, 2007: 11) cümleleri ile anlatılır. Rakım Efendiye olan aşkı Can'ı bu hale getirmiştir. Dönemin gazetelerinde, Beşir Fuat'ın 5 Şubat 1887'de intiharı üzerine 11 Mart 1887'de yasaklanan intihar haberlerine rağmen Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında bu konunun çok sık bir şekilde yer almış olması dikkat çekicidir.

4. SONUÇ

Eğitim, askerlik, din, evlilik, kadın erkek ilişkileri, batıl inançlar, kölelik gibi pek çok toplumsal konuda eserler veren (De Rosay, 2006: 47) Ahmet Mithat Efendi, Tanzimat döneminde halkı yazdıkları ile

eğitmeyi amaçlayan yazarların başında gelmektedir. Ahmet Mithat Efendi eserlerinde bu konuların yanında yanlış Batılılaşma kavramını da işlemiştir. Okay (1989: 63) Yazar bu durumu, dönemin toplumsal hayatındaki değişikliğe ve Batılı değerlerin Osmanlı yaşam tarzına etki etmesine bağlamaktadır. Tanzimat döneminde değişen toplum yapısını ve sosyal hayatı yazarın romanlarında görmek mümkündür.

Araştırmada Ahmet Mithat Efendi'nin dört romanı arketipler açısından incelenmiştir. Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında Batıyı doğru ve yanlış anlayan karakterler karşılaştırılmış, Çengi romanında batıl inançların zararları işlenmiş, Dürdane Hanım ve Çingene romanlarında ise, özellikle kadınların eğitimine ve dönemin kadın algısına yer verilmiştir.

İncelenen romanların tamamının konusu İstanbul'da ve Beyoğlu, Kâğıthane, Galata, Çamlıca gibi belirli semtlerde geçmektedir. Bununla birlikte karakterlerin çoğu yabancı dil bilmekte ya da öğrenmek için çalışmaktadır. Romanlarda ortak olarak işlenen konulardan biri de cariyelik ve azınlıkların durumudur. Dönemin yapısına uygun olarak cariyeye yetiştirme geleneğinden ve toplum içerisinde azınlıkların durumundan romanlarda sıkça bahsedilmektedir. Ahmet Mithat Efendi dönemin Batı algısını romanlarında müzik aletleri vasıtasıyla da aktarmaktadır. Romanlardaki karakterler Batı tarzı müziğe ilgi gösterirler ve piyano çalmayı öğrenirler. Özellikle Dürdane Hanım ve Çingene romanlarında ise kadınların eğitimi ve dönemin ahlak anlayışına yönelik değerlendirmeler yer almaktadır. Dönemde kadınlardan öncelikle ahlaklı olmaları, bunun yanında iyi eğitim almaları beklenmektedir. İncelenen eserlerde göze çarpan bir diğer arketip ise, intihar konusudur. Romanlardaki karakterler duygularından dolayı intiharı bir çözüm olarak görürler.

Arketip kavramına bakıldığında bu kavramın toplumun yapısı, değerleri ve bilinçaltı unsurları ile ilişkili olduğu görülmektedir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Ahmet Mithat Efendi'nin incelenen eserlerinde belirlenen arketiplerin dönemin sosyal yapısına ışık tutacak nitelikte olduğu sonucuna ulaşılabılır.

KAYNAKÇA

- AHMET MİTHAT EFENDİ (2000a). *Dürdane Hanım*, Ankara: TDK.
- AHMET MİTHAT EFENDİ (2000b). *Çengi*, Ankara: TDK.
- AHMET MİTHAT EFENDİ (2007). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*, İstanbul: Akvaryum Yayınları.
- AHMET MİTHAT EFENDİ (2012). *Çingene*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ALBAYRAK, Leyla (2010). *Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Eğitim ve Çağdaş Eğitim Yaklaşımları Arasında Bir Karşılaştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BALCI, Sezai (2006). *Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYKARA, Tuncer (1999). *Osmanlılar'da Medeniyet Kavramı*, İzmir: Akademi Kitabevi.
- DE ROSAY, C.Pınar (2006). *Ahmet Mithat Efendi'nin Eserlerinde Batılılaşma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DÖKMEN, Üstün (1983). "Pinokyo'nun Arketipler ve Anababa- Çocuk İlişkileri Açısından İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, S. 16(2), s. 381-395.
- DÖKMEN, Üstün ve DÖKMEN, Zehra (1987). "Jung'un Aşama Aketipi'nin Test edilmesi", *Psikoloji Dergisi*, S. 6(21), s. 86.
- DÖNMEZ, Mehmet (2011). "Emine İşinsu'nun Azap Toprakları Romanının Arketipal Eleştirisi", *IJSES*, S. 1(2), s. 63-67.
- JUNG, C.Gustav (2013). *Dört Arketip (Çev.Zehra Aksu Yılmaz)*, İstanbul: Metis Yayınları.
- KARABULUT, Mustafa (2009). "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Güzel Sanatlar ve Edebiyat", *Milli Eğitim*, S. 182, s. 95-109.
- KARABULUT, Mustafa (2010). "Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı'nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 187, s. 125-138.
- KORKMAZ, Ferhat (2011). "Ahmet Mithat Efendi'nin İlk Romanlarında Mısır ve Mısırlılar", *A.Ü.Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, S. 45, s. 39-46.
- KUŞÇU, N. Küçükler (2014). "Tanzimat Romanında Kişiler ve Eğitim". *Turkish Studies*, S. 9(6), s. 773-781.
- MORAN, Berna (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- OKAY, Orhan (1989). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- ÖZDEMİR, Yavuz, ÇİYDEM, Erol ve AKTAŞ, Elif (2014). "Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, S. 22(1), s. 321-338.
- ÖZDEMİR, Mehmet ve KAPLAN, Tuğba (2015). "Ahmet Mithat Efendi'nin 'Çingene' Romanında Çingene Gerçeği ile İlgili Öne Çıkan Değerler", *Route Educational and Social Science Journal*, S. 2(1), s.115-129.
- ŞEREF, İzzet (2014). "Tanzimat Döneminde Bir Aydın Olarak Ahmet Mithat Efendi ve Düşünce", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 7(31), s. 279-288.
- YILDIRIM, Ahmet ve ŞİMŞEK, Hasan (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.